

Protagoras' sprogteori

Sten Ebbesen, Københavns universitet

Der er stadig, næsten 2½ tusind år efter hans død, mange der kender Protagoras. De fleste af dem kender ham nok som en fæl sofist, en af de relativistiske pseudo-filosoffer som Platon måtte gøre op med. Det var ham med *homo mensura*-sætningen, var det ikke? De mere oplyste ved at han var en af de sofister Platon havde en vis respekt for. Alle ved de at han var sofist, og det er jo ikke nogen god ting at have været.

Når man kigger Platon og Aristoteles i kortene, viser det sig imidlertid at det der virkelig forener den brogede gruppe af personligheder de karakteriserer som sofister ikke er nogen form for doktrin eller charlataneri i modsætning til ægte filosofi. Næ, det er at de ville have løn for deres undervisning, og det betragter gentlemen som Platon og Aristoteles med stor foragt. Penge er noget man har, ikke noget man taler om. Aristoteles karakteriserer en sofist som en der tjener penge ved tilsyneladende klogskab.¹ Det han mener er ikke at det ville være i orden hvis bare manden tjente sine penge på *ægte* klogskab. Nej, det er to selvstændige fejl ved den såkaldte sofist: at han vil tjene penge og at hans klogskab kun er tilsyneladende. Men der kan næppe være megen tvivl om at Aristoteles alligevel ser en sammenhæng: hvis man vil have løn for sin klogskab, er man ikke i ægte forstand klog. Som middelalderlige aristotelikere så smukt sagde,

Viden er den ædle sjæls ejendom; den forøges ved at blive uddelt og vil ikke vide af nogen

1. Arist., *SE* 1.165a21-23: “Ἔστι γὰρ ἡ σοφιστικὴ φαινομένη σοφία οὐσα δ’ οὐ, καὶ ὁ σοφιστὴς χρηματιστὴς ἀπὸ φαινομένης σοφίας ἀλλ’ οὐκ οὔσης.” Sofistik karakteriseres også som *φαινομένη σοφία* i *Metaph.* IV.2.1004b17-26, hvor sofisten endvidere får tilskrevet et andet livsmål (*βίου προαίρεσις*) end ægte filosoffer (jfr. *Rh.* I.1.1355b17-21). Sofister og penge forbindes også i *EN* IX.1164.24 ff., hvor det fortælles at Protagoras selv skal have ladet sine elever fastsætte værdien af hans undervisning.

nærig ejer, for hvis ikke den offentliggøres og mangfoldiggøres, forsvinder den.²

Protagoras er noget af en prototype på den platonsk-aristoteliske sofist. At han opfandt *homo-mensura*-sætningen kan ikke betvivles, og selv om detaljerne i hans erkendelsesteori ikke lader sig rekonstruere, tør man roligt antage at han har leveret en kraftig relativistisk kritik af dogmatiske tænkere.

Det er også sikkert nok at Protagoras ville have penge for sin undervisning, han var ikke for fin til at omtale sit ønske om ussel mammon. Diogenes Laertios har en hel liste med ting som Protagoras skal have været den første til at gøre.³ En af dem var at inkassere et stjernehonorar på 100 miner. Godt gået for en mand der i følge samme Diogenes skal være startet som lastdrager!

Blandt andre nybrud nævnes at Protagoras var den første til at hævde at der er to modsatte argumenter vedrørende et hvilket som helst emne. På den anden side skal han også have været den første til at bruge Antisthenes' argument for at det ikke er muligt at modsige noget.⁴ Bortset fra det med at være den første, skal det også nok være rigtigt: Diogenes påberåber sig Platon, som faktisk i *Euthydemos*⁵ hævder at Protagoras brugte argumentet, men dog tilføjer at det var der også folk der havde gjort allerede før ham.

2. Johannes Dacus (ca. 1280), *Divisio Scientiarum*, ed. A. Otto, Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi I.1 (København: DSL 1955): 10.8-10: "Scientia est nobilis animi possessio, quæ distributa recipit incrementum et avarum dedignatur possessorem; nisi enim publicetur et multiplicetur, elabitur." Alle denne artikels oversættelser fra græsk og latin skyldes forfatteren.

3. DL 9.51-54.

4. D.L. 9.53: "καὶ τὸν Ἀντισθένης λόγον τὸν πειρώμενον ἀποδεικνύειν ὡς οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν οὗτος πρῶτος διείλεκται, καθὰ φησι Πλάτων ἐν Εὐθυδήμῳ."

5. Pl., *Euth.* 286c: "Ἀλλὰ τοῦτόν γε τὸν λόγον πολλῶν δὴ καὶ πολλάκις ἀκηκῶς ἀεὶ θαυμάζω – καὶ γὰρ οἱ ἀμφὶ Πρωταγόραν σφόδρα ἐχρῶντο αὐτῷ καὶ οἱ ἔτι παλαιότεροι."

Endvidere fortæller Diogenes at Protagoras var den første til at organisere konkurrencer i argumentation, til at bruge sofismer til at angribe folk som i deres tale holdt sig til fakta, til at bruge den sokratiske argumentationsstil, og til at indføre argumentation mod teser.⁶

Hvis bare dette er tilnærmelsesvis rigtigt, har Protagoras været en lidenskabelig debattør, og har foregrebet den form for dialektisk disputation som Aristoteles beskriver i sin *Topik*. Den tilsyneladende modsætning mellem at benægte muligheden af modsigelse og at hævde at man kan argumentere for og imod hvadsomhelst, den forsvinder når man ser manden i sammenhæng: han må som udgangspunkt hævde at man altid kan argumentere for og imod, men kan i en konkret debat vælge at argumentere for modsigelsens umulighed.

Jeg tror at Protagoras er et af de mest begavede mennesker der har vandret på Guds grønne jord. En meget tænksom mand, og efter alt at dømme en fremragende formidler af sine tanker, ikke bleg for at bruge provokerende formuleringer og eksempler, så folk virkelig måtte overveje at revidere deres indgroede forestillinger. Han har utvivlsomt fortjent sit stjernasalær.

Protagoras levede i en tid hvor der i det mindste i Athen ser ud til at have været en stor interesse for hvordan sprog fungerer. Et par bemærkelsesværdige vidnesbyrd om interessen finder man hos Euripides. I et fragment af hans *Phaeton* skælder Klymene på et tidspunkt ud på Solen (Helios) for at være skyld i Phaetons død, med følgende ord:⁷

Du skinner smukt, Sol, men mig har du tilintetgjort

6. D.L. 9.52-53 “καὶ πρῶτος μέρη χρόνου διώρισε καὶ καιροῦ δύναμιν ἐξέθετο καὶ λόγων ἀγῶνας ἐποίησατο καὶ σοφίσματα τοῖς πραγματολογοῦσι προσήγαγε· καὶ τὴν διάνοιαν ἀφείς πρὸς τοῦνομα διελέχθη καὶ τὸ νῦν ἐπιπόλαιον γένος τῶν ἐριστικῶν ἐγέννησεν. [...] οὗτος καὶ τὸ Σωκρατικὸν εἶδος τῶν λόγων πρῶτος ἐκίνησε.[...] καὶ πρῶτος κατέδειξε τὰς πρὸς τὰς θέσεις ἐπιχειρήσεις, ὡς φησιν Ἄρτεμίδωρος ὁ διαλεκτικὸς ἐν τῷ Πρὸς Χρῦσιππον.” LSJ angiver oversættelsen ‘quarrel, argue’ for *πραγματολογῶ* på dette ene sted. Alle andre forekomster af ordet (2 i Ps.-Arist., *Rh. ad Alexandrum*, 2 hos Philon og 1 hos Stobaios) dækkes godt af LSJ-oversættelsen “narrate facts”, og der er ingen grund til at opfinde en særlig betydning til Diogenes-stedet.

7. Euripides, *Phaeton* 224-226 Diggle = Nauck frgm. 781.11-13: “ὦ καλλιφεγγές Ἥλι, ὡς μ’ ἀπώλεσας καὶ τόνδ’· Ἀπόλλων δ’ ἐν βροτοῖς ὀρθῶς καλῆι, ὅστις τὰ σιγῶντ’ ὀνόματ’ οἶδε δαιμόνων.” Udtrykket *σιγῶντα ὀνόματα* kan ikke betyde “navne som tier stille”, men Euripides-fragmentet synes at være det eneste belæg for *σιγῶντα* i betydningen “som man ikke siger højt”. Jeg takker David Bloch for at have henledt min opmærksomhed på dette fragment.

og ham. Du har fortjent det destruktive navn

få véd du har blandt dem som guder har i løn

Det destruktive navn er 'Apollon', der tydes som "tilintetgørende". Her træffer vi altså en forestilling om etymologisk gennemskuelige navne, der virkelig viser hvad en bestemt gud er for en karl, men som ikke enhver ved at guden har. In casu er det altså ikke almenviden at den livgivende sol har det hemmelige navn 'Tilintetgøreren'. Det er da vistnok også det tidligste vidnesbyrd om en identifikation af Helios og Apollon.

Endnu vigtigere er dog et sted i *Hippolytos*, hvor Phædra i dyb sjælelig krise henvender sig til koret af kvinder fra Troizen med følgende ord:⁸

Kvinder fra Troizen, som bor her ved det Pelopiske Lands yderste rand. Jeg har ved anden lejlighed i lange nattetimer tænkt på hvordan menneskers liv bliver fordærvet. Jeg tror ikke at det er arten af deres medfødte begavelse der får dem til at forvalte deres liv dårligt. For mange mennesker kan tænke udmærket. Nej, man må se sådan på sagen: vi forstår hvad der er godt og vi kender det, men vi arbejder ikke effektivt for det, enten af lathed eller fordi vi foretrækker en eller anden fornøjelse frem for hvad der er ædelt. Der er jo mange fornøjelser til i livet: snak i lange baner og ren afslapning – forkert, men behageligt. Og så er der hæmninger.

8. Euripides, *Hippolytus* 373-390:

“Τροζήνιαι γυναίκες, αἰ τόδ' ἔσχατον
οἰκεῖτε χώρας Πελοπίας προνώπιον,
ἤδη ποτ' ἄλλως νυκτὸς ἐν μακρῶι χρόνῳι
θνητῶν ἐφρόντισ' ἢ διέφθαρται βίος.
Καί μοι δοκοῦσιν οὐ κατὰ γνώμης φύσιν
πράσσειν κακίον'. ἔστι γὰρ τό γ' εὖ φρονεῖν
πολλοῖσιν· ἀλλὰ τῆιδ' ἀθρητέον τόδε·
Τὰ χρήστ' ἐπιστάμεσθα καὶ γινώσκομεν,
οὐκ ἐκπουοῦμεν δ', οἱ μὲν ἀργίας ὑπο,
οἱ δ' ἡδονὴν προθέντες ἀντὶ τοῦ καλοῦ
ἄλλην τιν'. εἰσὶ δ' ἡδοναὶ πολλαὶ βίου,
μακραὶ τε λέσχαι καὶ σχολή, τερπνὸν κακόν,
αἰδώς τε· δισσαὶ δ' εἰσὶν, ἡ μὲν οὐ κακή,
ἡ δ' ἄχθος οἴκων· εἰ δ' ὁ καιρὸς ἦν σαφής,
οὐκ ἂν δύ' ἦσθην ταῦτ' ἔχουτε γράμματα.
Ταῦτ' οὖν ἐπειδὴ τυγχάνω φρονοῦσ' ἐγώ,
οὐκ ἔσθ' ὁποῖωι φαρμάκῳι διαφθερεῖν
ἔμελλον, ὥστε τοῦμπαλιῳ πεσεῖν φρενῶν.”

Men hæmninger er der to slags af, én er ej slet,
den anden blir et hjems ruin. Var det blot klart
hvór man skal sætte skel, så var der ikke to
som stavedes med samme række bogstaver.

Sådan tænker jeg, og jeg skal ikke lade nogen lykkekur fordærve mig så jeg kommer til at tænke
anderledes.

Det virker for et nutidigt menneske som et stilbrud når Phædra i denne
højspændte monolog pludselig begynder at tale om at to forskellige, dog svært
skelnelige, sager staves med samme bogstaver. Det er langt fra sikkert at virk-
ningen har været den samme i 5. århundrede, men under alle omstændigheder er
passagen et stærkt vidnesbyrd om Euripides' optagethed af den fremvoksende filo-
sofiske sprogrefleksion.

Om det er hos Protagoras han havde hørt om tvetydige ord, skal jeg ikke kunne
sige, og vi har ikke noget vidnesbyrd om at Protagoras har beskæftiget sig med
lige netop det emne, men sikkert er det at han har beskæftiget sig med sproglige
emner. Han er faktisk den tidligste sprogteoretiker om hvis tanker vi ved en
smule. Noget tyder på at han ligefrem kunne fortjene at blive kaldt grammatikkens
fader.

I Platons *Protagoras* siger titelpersonen et sted:⁹

Efter min mening er det en meget vigtig del af en mands dannelse at være godt inde i vers, dvs
at være i stand til at afgøre om det digterne siger er rigtigt komponeret eller ej, og at forstå at
analysere det og gøre rede for sagen når man bliver udspurgt.

Interessant nok er udtrykket for "at gøre rede for sagen når man bliver udspurgt"
ἐρωτώμενον λόγον δοῦναι næsten præcis et af Aristoteles' udtryk for at være re-
spondent i en dialektisk disputation.¹⁰ Men det er ikke det eneste interessante ved

9. Pl., *Prt.* 339a. Protagoras taler: "Ἡγοῦμαι ... ἀνδρὶ παιδείας μέγιστον μέρος εἶναι περὶ ἐπῶν
δεινὸν εἶναι. ἔστιν δὲ τοῦτο τὰ ὑπὸ τῶν ποιητῶν λεγόμενα οἷόν τ' εἶναι συνιέναι ἅ τε ὀρθῶς
πεποιήται καὶ ἅ μὴ, καὶ ἐπίστασθαι διελεῖν τε καὶ ἐρωτώμενον λόγον δοῦναι."

10. Arist., *SE* 1.165a27-28 kontrasterer δοῦναι λόγον (svare) og λαβεῖν λόγον (udspørge).

den platonske Protagoras' udtalelse. Bemærk hvor tæt den ligger senere tiders standarddefinition af *γραμματική*:¹¹

Grammatik er erfaring i hvad der normalt bliver sagt hos digtere og prosaforfattere. Der indgår seks dele: (1) Veltrænet, prosodisk korrekt, oplæsning, (2) udlægning med henblik på de forekommende digteriske vendinger, (3) prompte redegørelse for fremmedord og for realia, (4) eftersporing af etymologi, (5) udregning af analogi, (6) vurdering af digte – og det er det fineste af alt i denne disciplin.

Hos Platon giver Protagoras sig så til at påvise at et digt af Simonides ikke er rigtigt og smukt komponeret, fordi det indeholder to udsagn der strider mod hinanden. Først hævder digteren at det er svært at blive en god mand, senere kritiserer han Pittakos for at have sagt at det er svært at være en ædel mand.

Hvis Platon har givet et blot tilnærmelsesvis rigtigt billede af Protagoras' litteraturkritiske metode, og det er jeg tilbøjelig til at tro, så har han for det første arbejdet med begrebet om noget smukt (*καλόν*) og noget rigtigt, noget *ὀρθόν*, for digte, og denne rigtighed har bl.a. omfattet tankemæssig konsistens. For det andet har han prøvet at påvise inkonsistenser i klassiske digterværker.

Ved at arbejde med begreberne skønhed og rigtighed i stedet for sandhed skaber Protagoras grundlaget for en egentlig litteraturkritik. Ved sin påvisning af inkonsekvenser viser han hvordan man nærlæser en tekst og finder ting som er værd at tænke over. Vi skal genfinde denne metode i hans beskæftigelse med andre sider af *γραμματική*.

11. Dionysios Thrax' *Ars grammatica*, GG I.1: 5: "Γραμματική ἐστὶν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεύσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων. Μέρη δὲ αὐτῆς ἐστὶν ἕξι· πρῶτον ἀνάγνωσις ἐντριβῆς κατὰ προσῳδίαν, δεύτερον ἐξήγησις κατὰ τοὺς ἐνυπάρχοντας ποιητικοὺς τρόπους, τρίτον γλωσσῶν τε καὶ ἱστοριῶν πρόχειρος ἀπόδοσις, τέταρτον ἐτυμολογίας εὔρεσις, πέμπτον ἀναλογίας ἐκλογισμὸς, ἕκτον κρίσις ποιημάτων, ὃ δὴ κάλλιστόν ἐστι πάντων τῶν ἐν τῇ τέχνῃ."

Fra Platons *Phaidros* ved vi at Protagoras har beskæftiget sig med rettale, ὀρθοέπεια, og Platon antyder stærkt at Protagoras selv har opfundet betegnelsen.¹² Fra samme Platons *Kratylos* ved vi at Protagoras har beskæftiget sig med rigtighed vedrørende navne, og det ser ud som om Platon henviser til et skrift kaldet *Sandheden*.¹³

Hvor meget af Platons *Kratylos* man kan projicere tilbage i *Sandheden* er ikke til at afgøre, men vi går næppe galt i byen hvis vi siger at med rettale har Protagoras tænkt på at bruge ret ord for hver ting. Det forekommer mig sandsynligt at han har forbundet tanken om rettale med en anden tanke, som var oppe i tiden, og som Platon også i dialogen *Protagoras* gør ham til repræsentant for, nemlig tanken om en kulturudvikling fra et primitivt til et højere og mere kompliceret stadium. Herunder lader Platon ham sige at noget af det første de tidlige mennesker gjorde var at bruge deres snilde til at artikulere lyd og benævnelser.¹⁴ At Protagoras har beskæftiget sig med kulturudviklingstanken bekræftes af den overleverede titel på et af hans skrifter. Det hed *Om den Oprindelige Tilstand* (Περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως).¹⁵

12. Pl., *Phdr.* 267c: “ΣΩΚΡΑΤΗΣ Τὰ δὲ Πώλου πῶς φράσωμεν αὐ̂ μουσεῖα λόγων, ὡς διπλασιολογίαν καὶ γνωμολογίαν καὶ εἰκονολογίαν, ὀνομάτων τε Λικυμνιείων, ἃ ἐκείνῳ ἐδώρησατο πρὸς ποίησιν εὐπερίας; – ΦΑΙΔΡΟΣ Πρωταγόρεια δέ, ὦ Σώκρατες, οὐκ ἦν μέντοι τοιαύτ’ ἄττα; – ΣΩΚΡΑΤΗΣ Ὅρθοέπειά γέ τις, ὦ παῖ, καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ καλά.” [Sokrates: Hvad skal vi mene om Polos’ sprogblomster, hans *dobbelttale*, *sentenstale* og *billedtale*, eller om de benævnelser han overtog fra Likymnos til at frembringe skøntale med? Phaidros: Lavede Protagoras ikke også sådan nogle? Sokrates: Jo da, min unge ven, både *rettale* og mange andre dejlige udtryk.]

13. Pl., *Crat.* 391b-c: “ΣΩΚΡΑΤΗΣ ... εἰσὶ δὲ οὗτοι οἱ σοφισταί, οἷσπερ καὶ ὁ ἀδελφός σου Καλλίας πολλὰ τελέσας χρήματα σοφὸς δοκεῖ εἶναι. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἐγκρατὴς εἶ τῶν πατρώων, λιπαρεῖν χρῆ τὸν ἀδελφὸν καὶ δεῖσθαι αὐτοῦ διδάξαι σε τὴν ὀρθότητα περὶ τῶν τοιούτων ἢν ἔμαθεν παρὰ Πρωταγόρου. – ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ Ἄτοπος μεντὰν εἶη μου, ὦ Σώκρατες, ἢ δέησις, εἰ τὴν μὲν Ἀλήθειαν τὴν Πρωταγόρου ὅλως οὐκ ἀποδέχομαι, τὰ δὲ τῆι τοιαύτῃ ἀληθείαι ῥηθέντα ἀγαπώειν ὡς τοῦ ἄξια.” [Sokrates: <Dem der har forstand på navnes rigtighed>, det er sofisterne, som din bror Kallias har betalt store summer til, så han virker klog. Men eftersom du ikke har råderet over din arv, så må du bønfalde din bror og bede ham lære dig den rigtighed i den slags sager som han selv har lært hos Protagoras. Hermogenes: Det vil godt nok være noget en noget malplaceret bøn, Sokrates, når jeg generelt tager afstand fra Protagoras’ Sandheden, så at gå ind for hvad der står i denne sandhed og regne det for noget værd.]

14. Pl., *Prt.* 322a: “ὁ ἄνθρωπος [...] φωνὴν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηρθρώσατο τῇ τέχνῃ.”

15. D.L. 9.55.

Det er sådan næppe for fantasifuldt at forestille sig at Protagoras omtrent som stoikerne senere har antaget at oprindelig var alle ord rigtige, men med tiden har de udviklet sig, så det ikke er nemt mere at se den oprindelige tilstand. Dette er ikke nødvendigvis at forstå som en forfaldsteori, men blot en tanke om at lige som samfundet starter med at være meget enkelt og overskueligt for senere at blive komplekst og svært at gøre rede for, sådan udvikler sproget sig også fra en primitiv og letgennemskuelig form til et meget mere indviklet system

Hvad kunne nu karakterisere en urtilstand med sprogrigtighed? Mit bud er konsekvent systematik, ligesom rigtighed i digtekunsten helt eller delvis viste sig at bestå i intern konsistens. Et ortoepisk sprog ville fx helt konsekvent benævne hankønsvæsner, hunkønsvæsner og kønsløse ting på hver sin måde, så man umiddelbart på et ord kunne se hvilken af de tre kategorier man skal finde dets referencer i.

Og minsandten om ikke Aristoteles i *Retorikken* fortæller os at det var Protagoras der opfandt det grammatiske køn!¹⁶

Grundprincippet for udtrykket er at tale græsk. Det har fem aspekter. For det første [...] for det fjerde er der Protagoras' inddeling af navne i slægterne *mandlige*, *kvindelige* og *ting*. Dem må man nemlig også få rigtigt frem.

'Rigtigt' i denne oversættelse gengiver ὀρθῶς.

Nu har Aristoteles imidlertid i *Sofistiske Gendrivelser* en lidt sær bemærkning om soløcisme og Protagoras:¹⁷

Soløcisme kan man imidlertid både begå, forekomme at begå uden at gøre det, og begå uden at forekomme at gøre det, som Protagoras hævdede, idet han forudsatte at *μῆνις* (*vrede*) og *πήληξ* (*hjelme*) er mandlige navne. For den som siger *μῆνιν οὐλομένην* (*ulyksalig vrrede, Iliaden 1.1-2*) begår i følge ham en soløcisme, men forekommer ikke andre at gøre det; hvorimod den som siger *μῆνιν οὐλόμενον* forekommer at begå en soløcisme, men gør det ikke.

16. Arist., *Rh.* 3.5.1407a19-20 + 1407b6-8: "Ἔστι δ' ἀρχὴ τῆς λέξεως τὸ ἐλληνίζειν· τοῦτο δ' ἐστὶν ἐν πέντε, πρῶτον μὲν [...] τέταρτον, ὡς Πρωταγόρας τὰ γένη τῶν ὀνομάτων διήρει, ἄρρενα καὶ θήλεα καὶ σκεύη. Δεῖ γὰρ ἀποδιδόναι καὶ ταῦτα ὀρθῶς."

17. Arist., *SE* 14.173b17-22: "Ἔστι δὲ τοῦτο καὶ ποιεῖν καὶ μὴ ποιῶντα φαίνεσθαι καὶ ποιῶντα μὴ δοκεῖν, καθάπερ ὁ Πρωταγόρας ἔλεγεν, εἰ ὁ μῆνις καὶ ὁ πήληξ ἄρρεν ἐστίν· ὁ μὲν γὰρ λέγων 'οὐλομένην' σολοικίζει μὲν κατ' ἐκείνον, οὐ φαίνεται δὲ τοῖς ἄλλοις, ὁ δὲ 'οὐλόμενον' φαίνεται μὲν, ἀλλ' οὐ σολοικίζει."

Jeg erindrer om at det homeriske ord for en hjelm, *πήληξ*, altid er hunkøn, og det samme gælder vreden *μῆνις*. Hvordan i alverden kan Protagoras have syntes det var forkert at kvalificere disse ord med hunkønsadjektiver? Det har han næppe heller gjort i alvor, men der er mening i galskaben hvis vi antager at han går ud fra en simpel regel af følgende art: *endelsen –s karakteriserer ord for hankønsvæsner; ord for hunkønsvæsner er karakteriseret ved at ende på lang vokal*.

Og, det er faktisk en regel vi finder hos Aristoteles i *Poetikken*:¹⁸

Navne er enten mandlige, kvindelige eller mellemting. Mandlige er alle som ender på *-ν, -ρ* eller *-ς* (inclusive sammensætninger med *-ς* – dem er der to af: *ψ* og *ξ*). Kvindelige er alle som ender på de blandt de lydende elementer (vokaler) som altid er lange, altså *-η* og *-ω*, eller på et forlænget *-α*. Der er således lige mange slutelementer hos de mandlige og de kvindelige, *ψ* (ps) og *ξ* (ks) er jo sammensatte. Intet navn ender på et ikke-lydende element, og intet på et kort lydende. Der er kun tre som ender på *-ι*, nemlig *μέλι, κόμμι, πίπερι* [honning, gummi, peber], og fem på *-υ* (nemlig *γόνυ, δόρυ, πῶυ, νᾶπυ, ἄστυ* [knæ, lanse, flok, sennep, stad]).> Mellemtingsnavnene ender på de nævnte plus *-ν* og *-ς*.

Aristoteles synes her at glemme at der både er mange hunkønsord der ender på kort *-α* (*ίέρεια, θάλασσα, μέλισσα* ...) og hunkønsord som er *ο-* eller konsonantstammer og ender på *-ς* (*νόσος, νῆσος, ἕρις* ...) i nominativ singularis. Ligeledes glemmer han den store gruppe neutra på *-μα*. En sådan overfladiskhed er ganske ukarakteristisk for Aristoteles, og turde være et klart tegn på at han ikke selv har tænkt emnet "grammatisk køn" igennem, men blot har overtaget en traditionel liste.

18. Arist., *Poet.* 21.1458a8-17: "Αὐτῶν δὲ τῶν ὀνομάτων τὰ μὲν ἄρρενα τὰ δὲ θήλεα τὰ δὲ μεταξὺ, ἄρρενα μὲν ὅσα τελευτᾶ εἰς τὸ ν καὶ ρ καὶ σ καὶ ὅσα ἐκ τούτου σύγκειται (ταῦτα δ' ἐστὶν δύο, ψ καὶ ξ), θήλεα δὲ ὅσα ἐκ τῶν φωνηέντων εἰς τε τὰ ἀεὶ μακρά, οἶον εἰς η καὶ ω, καὶ τῶν ἐπεκτεινομένων εἰς α· ὥστε ἴσα συμβαίνει πλήθει εἰς ὅσα τὰ ἄρρενα καὶ τὰ θήλεα· τὸ γὰρ ψ καὶ τὸ ξ σύνθετά ἐστιν. εἰς δὲ ἄφωνον οὐδὲν ὄνομα τελευτᾶ, οὐδὲ εἰς φωνήεν βραχύ. εἰς δὲ τὸ ι τρία μόνον, μέλι κόμμι πέπερι. εἰς δὲ τὸ υ πέντε, <δόρυ, πῶυ, γόνυ, νᾶπυ, ἄστυ>. τὰ δὲ μεταξὺ εἰς ταῦτα καὶ ν καὶ σ." En tilsvarende forenklet regel om intetkønsord forekommer i *SE* 14.173b40-174a3: "Ὅσα γὰρ εἰς τὸ ο καὶ τὸ ν τελευτᾶ, ταῦτα μόνα σκεύους ἔχει κλήσιν, οἶον ξύλον, σχοινίον· τὰ δὲ μὴ οὕτως ἄρρενος ἢ θήλεος, ὧν ἔνια φέρομεν ἐπὶ τὰ σκεύη, οἶον ἀσκὸς μὲν ἄρρεν τοῦνομα, κλίνη δὲ θήλυ. "Alene de navne som ender på *-ο+n* har en tings benævnelsesform, *xylon* og *schoinion* [træ, reb], fx; de der ender anderledes har noget mandligt eller kvindeligt benævnelsesform, idet vi dog anvender nogle af dem om ting – fx er *askos* [sæk] et mandligt navn og *klinē* [seng] et kvindeligt."

Den overdrevne generalisation “Hankønsord ender på *-ν*, på *-ρ*, eller på *-ς* (*-ξ*, *-ψ*), hunkønsord ender på *-ᾶ*, *-η*, eller *-ω*” må stamme fra en ensidig koncentration om personnavne, og det synes præcis at være denne forhastede generalisation Protagoras tog som udgangspunkt for sin problematisering af Homers behandling af *μῆνις* og *πήληξ* som feminina.

Der findes en velkendt parodi på protagoræisk kønsanalyse i Aristophanes’ *Skyerne*. Den tåler gentagelse. Strepsiades har meldt sig som elev hos Sokrates, der lige har forhørt sig om hans metriske kundskaber, men metrik rager Strepsiades en papand.¹⁹

19. Aristophanes, *Nubes* 655-693

- Str. Οὐ γὰρ ὤζυρέ 655
τούτων ἐπιθυμῶ μαθάνειν οὐδέν. – So. Τί δαί;
- Str. Ἐκεῖν’ ἐκείνο, τὸν ἀδικώτατον λόγον.
- So. Ἄλλ’ ἕτερα δεῖ σε πρότερα τούτου μαθάνειν,
τῶν τετραπόδων ἅττ’ ἐστὶν ὀρθῶς ἄρρενα.
- Str. Ἄλλ’ οἶδ’ ἔγωγε τᾶρρεν’, εἰ μὴ μαίνομαι· 660
κριός, τράγος, ταῦρος, κύων, ἀλεκτρυών.
- So. Ὅρᾶς ἂ πάσχεις; τήν τε θήλειαν καλεῖς
ἀλεκτρυόνα κατὰ ταῦτό καὶ τὸν ἄρρενα.
- Str. Πῶς δῆ, φέρε; – So. Πῶς; ἀλεκτρυών καλεκτρυών.
- Str. Νῆ τὸν Ποσειδῶ. νῦν δὲ πῶς με χρὴ καλεῖν; 665
So. ἀλεκτρυών, τὸν δ’ ἕτερον ἀλέκτορα.
- Str. Ἀλεκτρυάιναν; εὖ γε νῆ τὸν Ἄερα·
ὥστ’ ἀντὶ τούτου τοῦ διδάγματος μόνου
διαλφιδώσω σου κύκλω τὴν κάρδοπον.
- So. Ἴδοὺ μάλ’ αὐθις, τοῦθ’ ἕτερον. τὴν κάρδοπον 670
ἄρρενα καλεῖς θήλειαν οὐσαν. – Str. Τῷ τρόπῳ;
ἄρρενα καλῶ γὰρ κάρδοπον; – So. Μάλιστα γέ,
ὥσπερ γέ καὶ Κλεώνυμον. – Str. Πῶς δῆ; φράσον.
- So. Ταῦτόν δύναται σοὶ κάρδοπος Κλεωνύμῳ.
- Str. Ἄλλ’ ὦ γὰθ’, οὐδ’ ἦν κάρδοπος Κλεωνύμῳ, 675
ἀλλ’ ἐν θυεῖα στρογγύλῃ γ’ ἀνεμάττετο.
ἀτὰρ τὸ λοιπὸν πῶς με χρὴ καλεῖν;
- So. Ὅπως;
τὴν καρδόπην, ὥσπερ καλεῖς τὴν Σωστράτην.
- Str. Τὴν καρδόπην θήλειαν; – So. Ὅρθῶς γὰρ λέγεις.
- Str. Ἐκεῖνο τδ’ ἦν ἄντ’ καρδόπη, Κλεωνύμη. 680
- So. Ἔτι δέ γε περὶ τῶν ὀνομάτων μαθεῖν σε δεῖ,
ἅττ’ ἄρρεν’ ἐστίν, ἅττα δ’ αὐτῶν θήλεα.
- Str. Ἄλλ’ οἶδ’ ἔγωγ’ ἂ θήλε’ ἐστίν. – So. Εἰπέ δῆ.

Str. Jeg har slet ikke lyst til at lære noget af det her.

So. Hvad så?

Str. Det andet der, den bunduretfærdige tale.

So. Men der er nogle andre ting som du må lære før den, nemlig hvilke af dyrene der rigtigt (ὀρθῶς) er hanner.

Str. Jamen, jeg ved da udmærket godt hvad for nogle der er hanner: vædder, buk, tyr, hanhund, ἀλεκτρυών [hane/høne].

So. Der kan du selv se, du kalder jo også hunnen for ἀλεκτρυών ligesom hannen.

Str. Hvordan det?

So. Hvordan? ἀλεκτρυών og ἀλεκτρυών!

Str. Ved Poseidon! Hvordan skal jeg nu kalde dem?

So. ἀλεκτρυάινα [haninde] og ἀλέκτωρ [hane].

Str. 'Haninde', den er Luften tage mig god! Alene for at have lært det skal jeg fylde dit dejtrug (τὴν κάρδοπον) op med mel.

So. Se, nu gør du det igen. Du kalder dejtruget en han skønt det er en hun.

Str. Hvordan det? Kalder jeg et dejtrug en han?

So. Præcis. Ligesom Kleonymos.

Str. Hvordan det? Fortæl!

So. Et dejtrug er for dig af samme type som Kleonymos.

Str. Jamen, ved du hvad, Kleonymos havde ikke noget dejtrug, han lod sig ælte i en rund morter.

Str. Λύσιλλα, Φίλινα, Κλειταγόρα, Δημητρία.

So. ἄρρενα δὲ ποῖα τῶν ὀνομάτων;

Str. Μυρία. 685

Φιλόξενος, Μελησίας, Ἀμεινίας.

So. Ἄλλ', ὦ πόνηρε, ταῦτά γ' ἔστ' οὐκ ἄρρενα.

Str. Οὐκ ἄρρεν' ὑμῖν ἐστίν;

So. Οὐδαμῶς γ', ἐπεὶ
πῶς γ' ἂν καλέσειας ἐντυχῶν Ἀμεινία;

Str. Ὅπως ἄν; ὠδὶ· "Δεῦρο, δεῦρ', Ἀμεινία". 690

So. Ὅρθῶς; γυναικα τὴν Ἀμεινίαν καλεῖς.

Str. Οὐκ οὐν δικαίως, ἥτις οὐ στρατεύεται;
Ἄτὰρ τί ταῦθ' ἂ πάντες ἴσμεν μαυθάνω;

Men hvad skal jeg nu kalde det?

So. Τὴν καρδόπην, ligesom du siger τὴν Σωστράτην [kvindenavn].

Str. Τὴν καρδόπην, en hun?

So. Ja nu snakker du rigtigt.

Str. Ja, så får vi καρδόπη og Κλεωνύμη.

So. Men du må også lære hvilke navne der er hannavne og hvilke der er hunnavne.

Str. Jamen, jeg ved da godt hvad for nogen der er hunnavne.

So. Sig dem.

Str. Lysilla, Philinna, Kleitagora, Demetria.

So. Og hvad for nogle navne er hannavne?

Str. En million. Philoxenos, Melesias, Ameinias.

So. Din tosse, det er da ikke hannavne!

Str. Gælder de ikke som hannavne hos jer?

So. Bestemt ikke, for hvordan ville du tiltale ham hvis du mødte Ameinias?

Str. Hvordan? Sådan her: "Hej, Ameiniā!"

So. Kan du se? Din tiltale gælder en kvinde ved navn Ameiniā.

Str. Det passer fint, hun gør jo ikke militærtjeneste. Men hvorfor skal jeg lære hvad Gud og hvermand ved?

Nogle af de centrale vittigheder i dette stykke er uoversættelige. Ἀλεκτρυών er fællesbetegnelse for hane og høne, hvorimod ἀλέκτωρ entydigt er en hane. Et dejtrug hedder κάρδοπος, men er hunkøn modsat flertallet af ord på -os. Vokativ af mandsnavnet Ἀμεινιάς lyder Ἀμεινιά og ender altså på -ā lige som en stor mængde kvindenavne. Hvad historien om Kleonymos og morteren går ud på vides ikke, men det er et godt gæt at den er uartig.

En parodi virker kun hvis der er et mål af overensstemmelse med det parodierede. Det Aristoteles fortæller os om Protagoras' Homerkritik gør mig sikker på at jeg ville have grinet i teatret hvis jeg kendte til den før jeg hørte Aristophanes' version.

Homerkritik dukker også op i forbindelse med et andet protagoræisk lærestykke. Diogenes Laertius fortæller at²⁰

Protagoras var den første der inddelte udsagn i fire typer: bøn, spørgsmål, svar, påbud. [...] Han kaldte dem <de fire> grundudsagn.

Bemærk at dette er en inddeling i sætningstyper efter funktion, ikke efter den anvendte verbalmodus, selvom bøn og påbud nemt kan korreleres med optativ og imperativ, mens spørgsmål og svar begge let korreleres med indikativ. Det drejer sig om hvilken funktion udsagnet har i forhold til den tiltalte: skal det bede ham om noget, beordre ham til noget, spørge ham om noget eller besvare et spørgsmål fra ham.

Man kan spekulere på hvordan Protagoras ville indordne en simpel beretning som ikke er svar på noget spørgsmål, men det er en detalje. Hans grundidé er rigtig god. Den blev genoptaget i det 20. århundrede under betegnelsen *speech acts*.

At Diogenes' efterretning er pålidelig kan man se af en passage i Aristoteles' *Poetik*.²¹

Hvad angår udtrykket, så udgøres én type studieobjekt af udtryksfigurerne. At kende dem hører under foredragskunsten og dem som bemestrer den; de må fx vide hvad et påbud, en bøn, en sagfremstilling, en trussel, et spørgsmål og et svar er, og mere af samme slags. Viden eller uvidenhed om de sager giver ikke anledning til nogen seriøs kritik af nogens digtekunst. Hvad skulle dog være i vejen med det som Protagoras kritiserer <hos Homer>, nemlig at mens han tror at han fremfører en bøn med ordene "Vreden, Gudinde, besyng", så giver han i virkeligheden et påbud, for, siger Protagoras, at befale nogen at gøre eller ikke gøre noget, det er et påbud.

20. D.L. 9.53-54 (subjektet i første sætning er Protagoras): "Διείλε τε τὸν λόγον πρῶτος εἰς τέτταρα· εὐχολήν, ἐρώτησιν, ἀπόκρισιν, ἐντολήν (οἱ δέ, εἰς ἑπτὰ· διήγησιν, ἐρώτησιν, ἀπόκρισιν, ἐντολήν, ἀπαγγελίαν, εὐχολήν, κλήσιν), οὗς καὶ πυθμένας εἶπε λόγων."

21. Arist., *Po.* 19.1456b8-18 (Aristoteles har lige indført et skel mellem *διάνοια* (indhold) og *λέξις* (udtryk]): "Τῶν δὲ περὶ τὴν λέξιν ἐν μὲν ἔστιν εἶδος θεωρίας τὰ σχήματα τῆς λέξεως, ἃ ἔστιν εἰδέναι τῆς ὑποκριτικῆς καὶ τοῦ τὴν τοιαύτην ἔχοντος ἀρχιτεκτονικῆς, οἷον τί ἐντολή καὶ τί εὐχή καὶ διήγησις καὶ ἀπειλή καὶ ἐρώτησις καὶ ἀπόκρισις καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτον. Παρὰ γὰρ τὴν τούτων γνώσιν ἢ ἄγνοίαν οὐδὲν εἰς τὴν ποιητικὴν ἐπιτίμημα φέρεται ὃ τι καὶ ἄξιον σπουδῆς. Τί γὰρ ἂν τις ὑπολάβοι ἡμαρτήσθαι ἃ Πρωταγόρας ἐπιτιμᾷ ὅτι εὐχεσθαι οἰόμενος ἐπιτάττει εἰπῶν 'Μῆνιν ἄειδε θεά'; Τὸ γὰρ κελεύσαι, φησί, ποιεῖν τι ἢ μή, ἐπίταξις ἔστιν."

Aristoteles ser ud til at have haft en skriftlig kilde til Protagoras' Homer-analyser, højst sandsynligt simpelthen *Sandheden*. Men den må i et vist omfang have afspejlet hvad der gik for sig når Protagoras optrådte mundtligt. Nogle gange har han, efter vore kilder at dømme, optrådt i dialektisk debat med en respondent, der fx har skullet forsvare den meget rimelige tese at der er tre slags navne, navne på hanvæsner, navne på hunvæsner og så navne på ting. Andre gange har han holdt et foredrag, en *epideixis*. Her er hvordan jeg forestiller mig et foredrag om sprog af ham:

Mine damer og herrer. Ja her er godt nok ingen damer til stede, medmindre man vil kalde Aspasia en dame, men alligevel: det gør ikke noget hvis I i skånsomme vendinger fortæller jeres koner hvad jeg skal indvie jer i om lidt.

Altså, mit emne er rettale. Vi kan nok blive enige om at det er noget forvirrende om nu alle benævnelser er rigtige. Men det må de jo hellere være, for ellers risikerer vi ikke at vide hvad vi taler om. Det tror jeg nok, jeg fik gjort tilstrækkelig klart i mit sidste foredrag. I vil også huske fra mit foredrag om det rigtige og smukke i poesien, at rigtighed indebærer konsekvens og konsistens, ligesom sandhed gør det. Forskellen er bare at i poesien behøver de konsistente udsagn ikke være sande. Jeg skal ikke plage jer med eksempler på ord der ser ud som om de betegner noget i bevægelse, selv om de faktisk bruges om ting som ikke kan flytte sig en fingerbredde. Jeg vil tage fat på det helt principielle:

For at være rigtige, må benævnelser være fastsat efter et fast system. Man må fx umiddelbart kunne se på et navn om det er navn på en han, en hun eller en ting. Kan vi det? Ja, vi kan da se at han-navne ender på *-s* ligesom *Perikles* eller *-n* ligesom *Kimón*. Og hvad med hunnavne? Hvad ender De på, Aspasia? Et *-ā*, ja. Og De, hr. Sokrates, hvad hedder Deres kone? "Den Blonde Hoppe, Xanthippē", hvis ikke jeg husker galt, hun ender altså på *ē*.

Jamen, det må være det system de første navngivere, som givetvis var forstandige mænd, benyttede sig af. I kan jo også alle høre at det hvislende stormagtige *s* svarer godt til det mandlige gemyts energiske karakter, mens de bløde *ā*-er og *ē*-er passer til føjelige kvinder (jeg siger her ikke et ord om Xanthippe).

Inden vi går over til at se på faktisk sproganvendelse, må jeg indføre en inddeling af sproglige udsagn, som bygger på hvad det er vi vil opnå hos den vi taler til, for vi taler jo ikke bare ud i den blå luft medmindre vi er blevet afsindige. Altså, hvad vil vi opnå? Jo vi vil enten spørge den anden om noget eller besvare et spørgsmål; eller også vil vi bede den anden om noget eller beordre ham til noget. Der går rygter om at De, Aspasia, kan give ordrer til Perikles. Jeg håber de er grundløse, men De bruger i hvert fald de andre tre typer grundudsagn over for ham, og han bruger givetvis påbuds-typen over for Dem. Ikke sandt? De vil også givetvis have bemærket, ærede tilhørere, at vi har særlige udtryksformer for påbud, bønner, spørgsmål og svar. Dem for spørgsmål og svar ligner godtnok hinanden meget, men man kan altid høre på folk om det er det ene eller det andet de er i gang med.

Nu har vi altså de grundlæggende former for udsagn og den grundlæggende inddeling af navne efter det benævntes køn eller manglende sådant.

Jeg tør gå ud fra at alle er enige om at Homer var en forstandig mand, så lad os se hvor rigtigt han bruger ordene.

Vi starter med de to første vers af *Iliaden*: *Μῆνιν ἄειδε, θεά, Πηληϊάδεω Ἀχιλλῆος / οὐλομένην* [Vreden, Gudinde, besyng, som greb Peleiden Achilleus, vreden den ulyksalige].

Jamen, Herre Zeus bevare os for en sprogurigtighed! Hvad skal jeg tage først? Det første ord eller det første udsagn? Vel, lad os tage det første udsagn: "Vreden, *Gudinde*, *besyng* osv." Hvornår har nogen dødelig kunnet udstede påbud til en udødelig gud? Det er muligt, Aspasia kan kommandere rundt med Perikles, selv om jeg foretrækker at tro det ikke er sandt. Men en gudinde? Hverken Aspasia eller Perikles eller Homer kan beordre hende til noget som helst. Man kan kun i al

ydmighed bede hende om noget. Hvad Digteren ville sige var selvfølgelig “Det er min bøn, Gudinde, at du vil synge om den vrede osv.” Men det ser ud til at han har brugt gal udsagnstype. Retteligt skulle han have sagt “Gid, Gudinde, du vil besynge den vrede osv.”

Nå så er der det med den der vrede – *μῆνις*, den ender på *-s*, må altså være mandlig. Jamen så burde det da retteligt hedde *μῆνιν οὐλόμενον*, ikke *μῆνιν οὐλομένην*. Var Homer virkelig så uforstandig at han ikke vidste det? Man er fristet til at tro det, for senerehen siger han fx “omkring hans tindinger raslede den *φαιινὴ πῆληξ* [Il. 13.805, “den skinnende hjelm”]. Jamen én gang til, et *-s*-ord, altså et hanord, nøjere beskrevet ved hjælp af et hunord! Det rigtige ville da have været *φαιινὸς πῆληξ*.

Se, det er den uorden tiden har bragt i vores sprog. Man kan ikke længere uden videre se om noget er en han eller en hun, og om noget er en bøn eller et påbud. Men det er måske netop det Digteren udnytter. Han snyder os ved at formulere noget som et påbud, og lade som om han snakker om hundyr, når han faktisk ønsker at fremsætte en bøn og snakke om noget der i virkeligheden intet køn har, eller hvis køn er uklart. Er vrede en særlig mandig sag, eller er prototypen på vrede kvindelig hysteri? Det er ikke så let at sige, men måske ville digteren ved at gøre vreden kvindelig antyde at Achilleus ikke opførte sig som en rigtig mand ved at blive så urimeligt vred. Under alle omstændigheder, mine herrer og min dame, lad jer ikke narre af sprogets overflade. Digtere har det med at spille med sproget.

Men det kan de kun fordi der er en norm, det rigtige, som de kan afvige fra.

Almindelige mennesker er ikke så sprogbevidste, men de kommer i det mindste ufrivilligt til at tale urigtigt, fordi den oprindelige ortoepi er blevet forstyrret af mange års forvanskninger. Sprog udvikler sig jo med civilisationen.

Men hvis De vil høre hvordan det går for sig, må jeg bede Dem møde op til mit afsluttende foredrag i morgen. Det skal foregå i Kallias' hus, men kan i det ganske sandsynlige tilfælde af overvældende tilstrømning forlægges til Torvet eller et gymnasium. Entré 5 miner pro persona.